

MÜTAREKE VE MİLLÎ MÜCADELE YILLARI EDEBİYAT DERGİLERİNDE SANSÜR

Âlim KAHRAMAN*

Censorship On Literature Journals During The Years Of Truce And Turkish National Struggle

Abstract: During the years of truce and Turkish National Struggle, dual censorship was observed in the Istanbul government, on the other was enforced by the invaders. The impact of censorship on the literature journals in İstanbul in this period, the stories in diaries and the remaining traces of those days in magazines and journals are discussed comparatively.

Key words: Censorship, Truce, The National Struggle, Istanbul, literature journals.

Mütareke ve Millî Mücadele yılları İstanbul'unda sansür olgusu dergiciliği en fazla zora sokan dış etkenlerden biridir. Server İskit, bu dönemdeki sansür uygulaması hakkında bilgi verirken Birinci Dünya Savaşı içinde konulan sansürün 1918 Ekim'inde kaldırıldığını ancak hemen ardından, Mütareke'nin yapılmasıyla (30 Ekim 1918) işgal kuvvetlerince yeniden sansür uygulamasının başlatıldığını belirtiyor. Buna ilave olarak 1919 Şubatında padişah tarafından da matbuata sansür uygulaması getirilmiş ve sıkı tedbirler alınmıştır.¹

Anlaşılabacağı gibi Mütareke ve Millî Mücadele döneminde biri mütarekenin ardından İstanbul'a gelen işgal kuvvetleri, diğeri bundan birkaç ay sonra devlet tarafından olmak üzere ikili sansür uygulaması yürürlüktedir. Her ikisi de 2 Ekim 1923'te Millî Ordu'nun İstanbul'a girmesinden sonra Millî Hükümet tarafından kaldırılmıştır.²

---

* Dr., Sakarya Üniversitesi, Türk Dili Öğretmeni.

¹ Server İskit, *Türkiye'de Matbuât İdareleri ve Politikaları*, s. 194.

² a.g.e., s. 195.

İşgal kuvvetleri komiserliğine bağlı sansür idaresinin "Altıncı Daire"de olduğunu belirten Mustafa Nihat Özön, sansürünün kimliği hakkında şu bilgiyi veriyor: "Yazıları sansüre ben götürürdüm. Sansürcü bir İstanbul Ermenisiydi, ama İngiliz ordusunda çavuş rütbesiyle görevliydi. Türkçe bildiği için buna vermişler sansürü."³ Sansür idaresinin başında bulunan ismi ise Sabiha Sertel, hatıralarında "Kolonel veya Major" (Albay ve Binbaşı) rütbeli Armstrong olarak hatırlamaktadır.⁴

Halit Fahri, hatıralarında, *Şair Nedim* dergisini çıkardıkları bu dönemi anlatırken sansür yüzünden karşılaştıkları sıkıntıları şu ifadelerle dile getiriyor:

"Mecmuamızın en güç işi sansür belası idi. Basılıp çıkmadan üç dört gün evvel bütün kolonlar dizilecek, tamamlanacak, sonra Galata'daki İngiliz sansürüne yollanacaktı. Orada üç gün durduktan sonra gidilip kolonlar aranacak, sonra Babıali'deki Türk sansörü Şemsi Bey'e teslim olunacaktı. Bu kolonları Galata'ya götürüp getirme işini de ayrıca yevmiye ile Akşam matbaasındaki kahvecinin zeki küçük oğluna havale etmiştik. Oğlancağız, üstüne aldığı işi hakkile başarıyordu. Yalnız bazan Galata'daki sansürün kolonları iadesi bir gün fazla gecikir, kahvecinin oğlu eli boş dönerdi. İşte o zaman işimiz dumandı."⁵

Bu satırlar sansürün nasıl bir külfet getirdiğini, baskı öncesi hazırlık safhasında işleri nasıl zora soktuğunu ortaya koymaktadır. Yine Halit Fahri'nin yazdıklarından, aşırı kuruntulu olmaları sebebiyle Türk sansür memurlarının zaman zaman yabancılardan daha çok problem çıkardıkları anlaşılıyor. Yazar, *Şair Nedim* dergisini çıkardıkları dönemdeki Türk sansür memuru Şemsi Bey'le ilgili bir hatırasında bunu şöyle anlatıyor:

"Burada Şemsi Bey'in bize, yüzünü görmediğimiz İngiliz sansüründen ziyade kılı kırk yarar bir önleyici kesildiğini söylemeliyim. Rahmetli Şemsi Bey çok kuruntulu adamdı. İngiliz sansürünün, daha evvel, siyasî mahiyette işine gelmez bulduğu yazıları kırmızı kalemle kolonlardan çizip çıkardığını bildiği halde, gene işgüzarlığı elden çıkarmazdı."⁶

Ozansoy bu konuda bazı örnekler de veriyor ve Reşat Nuri'nin [Gün-
tekin] "Komiserin Telaşı" isimli hikayesine, her komiser kelimesinin arkasına

³ Nejat Özön, "Mustafa Nihat Özön'le Konuşma", s. 213-214.

⁴ Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, s. 33.

⁵ Halit Fahri Ozansoy, *Edebiyatçılar Geçiyor*, s. 47.

⁶ Ozansoy, *a.g.e.*, s. 48

bir "bey" ilave etmek şartıyla yayınlanabilir izni alabildiklerini belirtiyor.⁷ Yine Seza imzasıyla⁸ yayımlanan bir şiirle ilgili şu açıklamayı yapıyor:

"Seza'nın Samson isimli şiirini baştan başa çıkarmış, gidip kendisine bunun sebebini sorduğum zaman, ortada, İngilizler'in Samsun'a asker yollayacaklarına dair bir rivayet duyduğunu, başını derde sokamıyacağını söylemişti. Kendisine bu Samson'un başka samson olduğunu bu balığın o balık olmadığını söylemiş ve şiirdeki Samson'un -mevzudan da anlaşılacağı üzere- hani tarih efsaneleri içinde malum olan Samson hikayesi olduğunu ve o Samson'un bir mabedde bağlı bulunduğu sütunu, tılsımlı saçlarının yeniden büyümesi ile kuvveti yerine gelerek yıktığını, bu suretle hem kendisini, hem düşmanlarını öldürdüğünü anlatmağa çalışmıştım. Fakat bir türlü inandıramamıştım.

Nihayet, Salih Bey ismindeki müdürün değişmesiyle yeni matbuat müdürlüğüne gelen Ercüment Ekrem'e gidip şikayete mecbur kalmış ve dostumun gülerak elile yazdığı 'Neşrinde beis yoktur' cümlesi sayesinde şiiri kurtarabilmişim."⁹

7 Hikayenin aslına bakıldığında ilave edildiği söylenen kelimenin "bey" değil "efendi" olduğu görülecektir. Ancak bu kelime bazan ilave edilmiş bazan da edilmemiştir (bkz.: *Şair Nedim*, nr. 4, 6 Şubat 1919, s. 57-60)

8 Seza takma adıyla dergilerde şiirler yayımlayan bu şair, Ali Mümtaz'dır [Arolat] (bkz.: Gündüz Artan, *Takma Ad-Soyadı-Rumuz Dizinleri*, s. 20)

9 Ozansoy, *a.g.e.*, s. 48-49. *Şair Nedim* dergisinin 13 Şubat 1919 tarihli 5. sayısında yayımlanan bu şiirin tam adı "Samson'un İntikamı"dır. Şiirin yayım tarihi dikkate alınırsa Halit Fahri'nin Ercüment Ekrem'le ilgili son cümlelerini ihtiyatla karşılamak gerekir. Çünkü Server İskit'in tespitine göre Ercüment Ekrem Talu'nun Matbuat Umum Müdürlüğü'ne getirilişi tarihi 23 Mart 1919'dur. Yani şiirin yayım tarihinden sonradır. Ercüment Ekrem bu görevde 26 Ağustos 1919'a kadar iki ay on gün kalır (bkz.: İskit, *a.g.e.*, s. 181). Ancak buradan anlaşılan, sık sık Matbuat Umum Müdürü değişikliğinin yaşandığı Mütareke ve Millî Mücadele dönemi içinde, Ercüment Ekrem'in bu göreve getirilişinin memnuniyetle karşılandığıdır. Kendisi de bir edebiyatçı olan Ercüment Ekrem'in bu göreve getirilişi basında yankı bulmuş, *Utariid* dergisi 3 Nisan 1335 (1919) tarihli 12. sayısında ilk sayfaya koyduğu "Yeni Matbuat Umum Müdürümüz Ercüment Ekrem Bey" başlıklı yazıyla durumu okuyucularına duyurmuştur. Biyografik mahiyetli bu yazıdaki ".. eyyam-ı âhireye kadar ma'zûlen yaşamış ve bu defa Matbuât-ı Umûmiye Müdüriyeti'ne getirilmiştir" sözleri de Server İskit'in verdiği göreve başlama tarihini doğrular niteliktedir.

Hakkında bu ilgi çekici açıklamanın yapıldığı şiirin metnini bir fikir vermesi bakımından buraya alıyoruz:

Samson'un İntikamı

*Orglar ağlaşıyorken چراغlar yandı; sarı,
Müphem bir ziya sardı vekarlı sütunları.
Uçan yorgun vehimler ilahi seslerinden
Oymalı duvarlara aksederdi derinden*

İngiliz sansürünün ise daha çok millî içerikli yazılarla uğraştığını, bunları delik deşik ettiğini söyleyen Halit Fahri, bu konuya da İzmir'in işgali üzerine yazdığı bir yazının başına gelenleri örnek veriyor:

"Nitekim benim yazdığım baş makalenin yalnız ismini 'Zavallı İzmir'i, bir de başlarken ilk cümlesinin yarısını bırakmış sonra bir buçuk sayfayı başka bir kelime bile bırakmamak şartıyla baştan aşağıya çizmiş, en dipte de benim imzama çıkarmağı unutmmuştu. İşte o yazı, bu sûretle bomboş iki sayfada bir tek başlık, yarım bir tek cümle ve bir tek imza halinde çıkmıştı."¹⁰

Sansürün en fazla takıldığı şeylerin neler olduğu yolundaki soruya "Anadolu hareketiyle ilgili olanlar" diyerek Halit Fahri gibi "millî içerikli yazılar" konusuna işaret eden Mustafa Nihat Özön, "Samson'un İntikamı" şiiriyle ilgili duruma benzer bir başka aşırılığı ise şöyle açıklıyor: "Örneğin birgün meşhur Arap şairi İmru el-Kays'la ilgili bir yazı götürmüştüm. Başlığı 'Ankara'da Bir

*Münâcaatlar bu beyaz boşlukta inliyordu;
Kalpler sanki uhrevî bir sada dinliyordu.
Şehnişinlerin çıplak, tozlu saçaklarında
Kubbelere varmadan kırılıyor her sadâ
Yerlerde sürünürken yüzlerce Filistinli
Bir karanlık köşeden çıldıran uzun, kinli
Hırıldılar yırtıyor orgların ahengini;
Susduran bir i'mâdır hazin matem cengini
Samson, heyülâ gibi, muazzam bir sûtûna
Dayanmış, düşünüyor maziye yana yana:
Gazze kuyularını yıkan kudreti solmuş,
Ağzından kaçan surra aciz bir esir olmuş.*

*

*Günlük kokularını emerken âyin sonu
Vücûdunda hissedip kuvvetin doğduğunu
Sevincinden titredi. Sarsdı şiddetle yeri,
Yıktı bir hamlesiyle mermerden direkleri
Ûrperdi, çalkalandı uğultulu bir figan
Demir kapıya doğru dalgalandı bir tufan.*

*

*Yükselen bir tarraka, sonra inen bir sükût;
Çöken mabet dinliyor durgun geceyi, mebhût..*

¹⁰ Ozansoy, a.g.e., s. 49. Halit Fahri hatıralarını yazarken bu konuyu da net hatırlayamamış. Söz konusu yazının sansürce dokunulmayan kısmı yalnız ilk cümlelerin yarısı değil, beşer satır uzunluğundaki ilk üç paragrafıdır (bkz.: Şair Nedim, nr. 17, 29 Mayıs 1335 /1919, s. 261).

Şair'di. Bana 'Neden Ankara'da bir şair, başka bir yer bulamadınız mı?' diye sordu."¹¹

Mütareke döneminde bu çifte sansür uygulaması sonunda, bazı kelime, cümle, paragraf ve hatta bazen yazının tamamının çıkarıldığı görülmektedir. Çıkarmaların yapıldığı kısımlar, dergilerde, biraz da bu duruma bir tepki anlamını taşımak üzere, boş olarak beyaz bırakılmıştır. Boşluklar bulunan veya tamamen boş olarak çıkan sayfalar hem İngiliz hem de Türk makamlarını kızdırmaktadır. O sırada Matbuât Umum Müdürü olan Haydar Bey'in¹² bir seferinde hiddetlenerek sansürün çizdiği yerleri boş bırakmalarını konusunda önceden de uyardıkları halde buna niçin uymadıklarını sorduğunu belirten Sabiha Sertel, bu zatın "... halkı isyana mı teşvik edeceksiniz?" dediğini yazıyor. Buna karşılık Sertel'in cevabı "Uyanmaya çağıracağız" olmuştur. Sertel, aynı uyarıyı almak üzere bir kere de Yarbay Armstrong'un huzuruna çıkarılmıştır.¹³

Sansürün yürürlükte olduğu dönemin İstanbul dergilerine bakıldığında *Şair*, *Şair Nedim*, *Büyük Mecmua*, *Gün Doğuşu*, *Yeni Dünya*, *Kaplan*, *Ümit*, *Genç Yolcular*, *Şebab*, *Dergah* ve *Yarın*'da sansürün izleri görülmektedir. Adı geçen dergilerden *Ümit* dışındakiler sansürün çıkardığı kısımları, göze çarpacak şekilde, beyaz bir boşluk halinde bırakmışlardır. Bu boşluklardan büyük olan bazılarında "Sansür tarafından tayı edilmektedir" notu yer almaktadır. *Ümit* dergisinde ise boşluk bırakılmamış ancak o kısma sansür tarafından çıkarıldığına dair "[Sansür tarafından on bir satır tayı edilmektedir.]" gibi bir satırlık bir not düşülmüştür. Örnekten de anlaşılacağı üzere, çıkarılan kısmın kaç satır tuttuğu belirtilmektedir.

Sansürün yaptığı müdahaleler her dergide aynı boyutta değildir. Rakama dayalı bir döküm çıkarmak gerekirse *Şair* dergisinde üç hikayeden atılan cümleler ve paragraflar belirtilebilir.

Şair Nedim'de altı yazıya müdahale edilmiştir. Bunlardan birisi, bir şiirdeki bir mısradan çıkarılan birkaç kelimedenden ibarettir. Diğer beş yazının ikisi, imza ve başlığı da dahil olmak üzere tamamen, bir tanesinin bir buçuk sütunluk önemli bir kısmı, iki tanesinin de yarımşar sütunu atılmıştır. *Şair Nedim*'deki sansürlü yazı sayısı fazla olmamakla beraber bu yazılardaki müdahalelerin boyutları geniştir.

¹¹ Nejat Özön, agy, s. 214. Mehmet Şerefettin imzalı bu yazı *Dergah*'ın 5 Kânun-ı evvel 1337 (5 Aralık 1921) tarihli 16. sayısında yayımlanmıştır (İmrülkays, Ankara yakınlarında ölürek oraya gömülen ünlü bir Arap şairidir).

¹² Ali Haydar Aktay (1884-1942) bu dönemde sekiz ay kadar (27 Ağustos 1919-19 Nisan 1920) Matbuât Umum Müdürlüğü yapmıştır (bkz.: İskit, s. 183-184).

¹³ Sertel, a.g.e., s. 34-35.

Büyük Mecmua sansürden en fazla zarar gören dergidir. Değişik sayılarında toplam otuz yazıya müdahale edilmiştir. Bunlardan dört tanesini hiç bir iz kalmayacak şekilde atılan yazılar, bir tanesini Namık İsmail'in "Lale Devri" adlı tablosunun kapağa konulmuş fotoğrafı oluşturmaktadır. Diğer yazılardan ise bir sütundan biraz fazla, bir sütun, yarım sütun veya değişik miktarlarda satırlar çıkarılmıştır.

Gün Doğuşu'nda bir yazıda bir sütun, diğerlerinde küçük satır sayılarıyla ifade edilebilecek genişliklerde olmak üzere dört yazının altı yerinde beyazlıklar bulunmaktadır.

Yeni Dünya dergisinde ise yedi yazıdan bazı kısımlar çıkarılmıştır. Bunlardan birinde yazının tamamının atıldığı görülmektedir. Diğerlerinde ise en fazla beş satır olmak üzere küçük çaplı boşluklar yer alıyor.

Kaplan dergisinde bir yazı sansür tarafından tamamen çıkarılmıştır. Başka boşluğa rastlanmıyor.

Ümit dergisinde beş yazı müdahaleye uğramıştır. Çıkarmaların en uzununu elli bir satırdır. Diğerleri ise üç, dört, beş, yedi, dokuz, on bir, on beş satırlık toplam yedi müdahaledir.

Genç Yolcular'daki beş yazıda beş, beş, sekiz, yirmi iki ve yirmi üç satırlık boşluklar bulunmaktadır.

Şebab dergisi sansürün en az müdahale ettiği bir dergidir. Sadece bir şiirden yedi mısra çıkarılmış, bu mısralar noktalı şekilde boş bırakılmış ve alta "Sansür tarafından tayı edilmiştir." notu düşülmüştür.

Büyük Mecmua ile beraber en fazla sansüre uğrayan ikinci dergi *Dergah*'tır. Toplam on üç yazıya müdahale edilmiştir. Bunlardan dört tanesi tamamen çıkarılmış yazılardır. Diğerlerinden ise sırasıyla on, altı, yedi, on, beş, üç, dokuz, on yedi ve yirmi beş satır çıkarılmıştır.

Yarın dergisindeki müdahaleler de fazla sayılmaz. Biri şiir olmak üzere dört yazıda dört satırı geçmeyen kısa boşluklar bulunmaktadır.

Derginin Adı ve Kaç Sayı Çıktığı	Müdahale Gören Yazı Sayısı	Tamamen Atılan Yazı Sayısı
Şair (15 sayı)	3	--
Şair Nedim (17 sayı)	6	2
Büyük Mecmua (17 sayı)	30	4 (+1 resim)
Gün Doğuşu (9 sayı)	4	--
Yeni Dünya (5 sayı)	7	1
Kaplan (2 sayı)	1	1
Ümit (20 sayı)	5	--
Genç Yolcular(6 sayı)	5	--
Şebab (24 sayı)	1	--
Dergah(42 sayı)	13	4
Yarın (42 sayı)	4	--
TOPLAM	79	12 (+1 resim)

Bu tablodan da anlaşılacağı gibi, Mütareke ve Millî Mücadele dönemi edebiyat dergilerinde toplam 79 yazı sansürün müdahalesine uğramış, bunlardan 12 tanesine yapılan müdahale, yazının tamamen atılması şeklinde olmuştur.

Sansürün dayandığı hukukî temel, 1909'da hazırlanan Matbuât Kanunu'dur. İlk hazırlanışında bu kanun basın özgürlüğü alanında önemli bir aşama olmuş, dönemsel yayınlarda "önceden izin alma" yerine "beyanname verme" esasını getirmiştir. Ancak orijinal şekliyle yürürlükte çok az bir süre kalabilmiş, 1913 yılından itibaren önemli değişikliklere uğramıştır. Bir yıl sonra Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla sansür uygulaması getirilmiş, "askerî konularda ve devletin savunmasını ilgilendiren hususlarda haber yayınlanması sansüre bağlanmıştır. 1919 yılında ilan edilen ve 1923 yılına kadar süren sıkıyönetim döneminde ise sansür her türlü yayınları kapsayacak şekilde uygulanmıştır."¹⁴

Bu hukukî düzenlemelerin ışığında dergilerde sansürün çıkardığı yazılara bakıldığı zaman ilk belirtilmesi gereken nokta, hiçbir iz bırakılmayacak şekilde tamamen çıkarılan yazılar hakkında çoğu zaman bir fikir edinmenin imkan dışı olmasıdır. Hem bu tür yazıların hem de diğer yazılardaki sansürce çıkarılan kısımlara ait metinlerin bugün tam olarak elde bulunmaması¹⁵ net bir

¹⁴ Kayıhan İçel, *Kitle Haberleşme Hukuku*, s. 34.

¹⁵ Mustafa Nihat Özön, *Dergah'ta sansürce çıkarılan kısımları provalardan alıp boşluklara yapıştirarak elde ettiği bazı "tam" nüshaları sakladığından bahsediyor* (bkz.: Nejat Özön, agy, s. 213). Cevdet Kudret ise *Dergah'ın bu sonradan tamamlanmış sayfalarından birini yayımlamıştır* (bkz.: *Birkaç Örnek İle Mütareke Dönemi Sansürü*, s. 45/301)

fikir edinmeyi zorlaştırmaktadır. Aradan cümlelerin çıkarıldığı yazılarda, boşluğun öncesi ve sonrasına bakarak bir takım izlenimler edinmek mümkündür.

Bazı bölümleri çıkarılan yazılara geçmeden önce, metnine ulaşabildiğimiz, sansürce tamamen atılmış bir yazıdan söz etmek gerekir. *Dergah* dergisinden “Musâhabe” genel başlığı dışında hiçbir iz bırakılmadan atılmış bu yazı¹⁶, derginin o sayısına ait kapakta yer alan kayda göre Ziya Gökalp’in “Mefkûrenin Hârikaları” başlıklı yazısıdır. Gökalp’in o sıralar Diyarbakır’da çıkarmakta olduğu *Küçük Mecmua*’da daha önce yayımlanmış olan yazının¹⁷ *Dergah*’a oradan alıntılandığı anlaşılmaktadır.¹⁸ Bu yazıda ilimle hârikalar arasında var zannedilen uyuşmazlığın doğru olmadığını belirten Gökalp “manevî kuvvetler”den söz açmakta, bunları da “mefkûre” ile ilişkilendirmektedir. Tarihte mefkûreyle, mânevî kuvvetle elde edilen başarılarla, üç yüz İspartalının yüz binlerce İranlıyı yenmesi, Fransızların Jeanne d’Arc’ın uyandırdığı mefkûreyle İngilizleri topraklarından atmaları gibi örnekler veren yazar daha sonra şöyle demektedir: “Mefkûre sayesinde ki mütârekeden sonra, bütün silahları elinden alınarak Yunan ordusunun pençesine teslim edilen Anadolu, ani bir hamle ile zincirlerini kırdı ve İngilizlerden maddî ve manevî yardımlar gören Yunan ordusunun siyasi ve askerî çehresine üç Hüdâ’yî sille indirdi.” Yazının devamında mefkûrenin sosyal hârikaları dışında bireysel hârikaları da bulunduğu anlatılmaktadır.

İsmail Hakkı’nın [Baltacıoğlu] *Dergah* dergisindeki Anadolu’nun problemlerini ele alan ve yer yer eleştiri dozu yükselen “Yeşil Medeniyet”¹⁹ başlıklı yazısından on satır atılmıştır. Mustafa Şekip’in “mazlum kanı dökmeye çoktan hasret kalan Rum mayası”ndan söz eden “Rum Mayası”²⁰ başlıklı yazısından dört, üç ve iki satır olmak üzere toplam dokuz satır çıkarılmıştır.²¹ “İstanbul’un On Beş Günü” sütunlarında yer alan Anadolu ve Anadolu hareketi ile ilgili bir yazıdan yirmi beş satır çıkarılmıştır.²²

¹⁶ *Dergah*, nr. 35, 20 Eylül 1338 (1922), s. 161-162.

¹⁷ Ziya Gökalp, “Mefkûrenin Hârikaları”, *Küçük Mecmua*, nr. 12, 21 Ağustos 1922, s. 1-5 (bu yazı Ziya Gökalp’in makaleler külliyatı içinde de yer almıştır: bkz.: Makaleler VII, s. 62-66).

¹⁸ *Küçük Mecmua*’nın İstanbul’daki abonelerine dağıtımı posta hanedeki sansür tarafından yasaklanmasına rağmen Gökalp’in bu dergideki yazıları İstanbul’daki bazı yayın organlarında iktibas edilmiştir (bkz.: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Ziya Gökalp’in Diyarbakır’daki Faaliyeti”, s. 2)

¹⁹ *Dergah*, nr. 2, 1 Mayıs 1337/1921, s. 19.

²⁰ *Dergah*, nr. 28, 5 Haziran 1338/1922, s. 2.

²¹ Yazıdan atılan bölüm, Mustafa Nihat’ın tamamladığını belirttiği *Dergah* nüshalarına dayanılarak yayımlanmıştır: “Ceneral Papulas, imparator Vasilius gibi, eline geçen köylü ve esirlerin gözlerini çıkarmakla vakit kaybedeceğine daha kestirme bir usûl-i vahşetle bol bol köy ve kasaba yakıyor” (bkz.: Cevdet Kudret, s. 44/300).

²² *Dergah*, nr. 37, 20 Teşrin-i evvel 1338 (1922), s. 508.

Milliyet ve milliyetçilikle ilgili olup sansürün müdahalesine uğrayan yazılar arasında da *Büyük Mecmua*'da "Maarifte İslahat Varmış" başlıklı, *** imzasıyla yayımlanmış bir yazı örnek verilebilir. Bu yazıda Tıbbiye'deki milliyetçi cereyanlara bir darbe indirecek bazı değişikliklerden duyulan rahatsızlıkları dile getiren bölümden bazı satırlar çıkarılmıştır.²³ Aynı dergide İsmail Hakkı'nın bir sütunluk boşluk bulunan "Bir Hamle" başlıklı yazısının konusu, Türkler'in kendisi olma, kendi ayakları üzerinde durma hamlesine ihtiyaçları bulunduğu durdur.²⁴ Halide Eip'e [Adıvar] ait "Türk Edebiyatının Son Safha ve Sımaları" başlıklı yazının M. Emin Yurdakul'un eserleri ve millî edebiyattan söz eden kısımlarından cümle veya paragraflar atıldığı görülmektedir.²⁵ Halide Nusret'e [Zorlutuna] ait "Geceler" yazısının ise Türk milletinin tarihteki kahramanlıklarından bahseden bölümünün bazı satırları çıkarılmıştır.²⁶

Abdullah Cevdet [Karlıdağ] tarafından bir ankete verilen cevabın ise "Vilson Prensipleri" ve memleketteki milliyetçi gelişmeler bölümünden yarım sütun atılmıştır. Yazı, sansürün attığı satırlardan sonra "Milliyet asrı 19. asrıdır. 20. asır sınıflar asrıdır" cümlesiyle devam etmektedir.²⁷

Suphi Ethem'in bir yazısında²⁸, tarihteki bazı büyük komutanların seferden döndüklerinde memleketi ihtilal ocağı halinde bulunca bir çok tamdıklarının başını koparmak suretiyle zulüm işleyip isyan kıvılcıklarını çoğalttığını belirttiği bölümden bazı satırlar atılmıştır. *Büyük Mecmua*'da "Haftanın Tarihi" köşesinde yayımlanan ve sansür edilmiş olan bir başka yazı da Rum cemaatinin bir gösterisi ile müslüman Türk hanımlarının, muhtemelen bazı siyasi istekler taşıyan Rum gösterisine karşılık olmak üzere, Fatih'in türbesinde gerçekleştirdikleri bir toplantıyla ilgili haber ve yorumları içermektedir.²⁹

Dergah dergisinde "Heyet-i Tahririye" imzalı bir yazıdan bazı satırlar atılmıştır.³⁰ Yazıda, *Dergah*'la bir polemik sürdürmekte olan *Peyam-ı Sabah* gazetesine cevap verilmektedir.

23 *Büyük Mecmua*, nr. 5, tsz., s. 65-66.

24 *Büyük Mecmua*, nr. 6, 24 Nisan 1335 (1919), s. 82.

25 *Büyük Mecmua*, nr. 7, 8 Mayıs 1335 (1919), s. 100-102.

26 *Yeni Dünya*, nr. 3, 17 Temmuz 1335 (1919), s. 39.

27 *Büyük Mecmua*, nr. 3, 20 Mart 1919, s. 43.

28 "Harp ve Sulh", *Yeni Dünya*, nr. 5, 14 Ağustos 1335 (1919), s. 71-73.

29 "Rumların Temâşâşî, Hanımlarımızın Müessir Bir Tezâhürü", *Büyük Mecmua*, nr. 4, 27 Mart 1919, s. 64.

30 "Dergah' ve 'Peyâm-ı Sabah", *Dergah*, nr. 24, 5 Nisan 1338 (1922), s. 190. Bu yazıda atılan satırlar şu şekilde belirlenmiştir: "*Peyam-ı Sabah*'in tulumbasını her sabah feci bir yaygara ile kaldırıp koşturan herif bize 'rûsvây ve ıpsız sapsız' gibi küfürler savuruyor, bağıyor. Fakat bu savurduğu küfürler memleketin en necip simalarına üç seneden beri savurduğu küfürlerin çamurundandır; o simaları ne kadar kirlettirse bizim simamızı o kadar kirletecektir." (bkz.: Cevdet Kudret, s. 45/301)

Abdurrahman Şeref'in "Malumât-ı Mübareke Meselesi"³¹ başlıklı yazısındaki, Türk-Rus münasebetlerinde problemlili bir konunun dile getirildiği satırlardan bir kısmı atılmıştır. "Haftanın Tarihi" sütunlarında çıkan "Sulh" başlıklı yazının ise yabancı devletlerin tutumunu eleştiren satırları atılmıştır.³²

Yine "Haftanın Tarihi" genel başlığı altında yayımlanan "Memur Dökümü Mevsimi Olacak mı?" yazısında hükümetten memurlarla ilgili bir istekte bulunulmaktadır. Mesele şudur: Birinci Dünya Savaşından sonra memur azılleri yapılabacağı hakkında bazı söylentiler ortaya çıkmıştır. Yazıda bunun yanlışlığına değinilmekte ve bu konuda eski hükümetin vermediği garanti o günlerde kurulan yeni hükümetten istenilmektedir.³³ Bu yazıdan da sansürün çıkardığı satırlar bulunmaktadır.

Sabiha Zekeriya'nın Darülfünûn'da kız ve erkek sınıflarının birleştirilmesi konusundaki "muhafazakar" ve "teceddüt-perverler" arasındaki uyumsuzlukları konu edinen "Darülfünûn'da Kadın" başlıklı yazısının bazı bölümleri sansürce çıkarılmıştır.³⁴ İmzasız yayımlanan "Tesettür Meselesi" başlıklı, kadın giyimi konusunu sosyolojik boyutları içinde ele alan bir başka yazı ise adeta delik deşik edilmiştir.³⁵ *Dergah* dergisinde "Matbuat Âlemi" genel başlığı altında yayımlanan ve Türk kadınına yeni bir kıyafet belirlemek üzere oluşturulan bir heyeti konu alan, Türk kadınıyla uğraşmayan kalmadı diyerek bu meseleyi eleştiren bir yazıdan bazı satırlar çıkarılmıştır.³⁶ Aynı konunun devamı mahiyetindeki ikinci bir yazıdan ise on yedi satır atılmıştır.³⁷

Bunların yanında *Büyük Mecmua*'daki İzmir'in işgalinin ele alındığı, Türk unsurun dış dünyaya karşı savunulduğu, Türk'ün kaderinin tartışıldığı, İstanbul'un fethi kutlamalarının yasaklanmasına karşı çıkıldığı, Emir Faysal'ın bir beyannamesinin eleştirildiği ve Türkçülük cereyanının haklılığının savunulduğu, Türk kadınıyla ekalliyet kadınlarının karşılaştırılarak Türk kadını karşısında onların bir mana ifade etmeyeceklerinin belirtildiği yazılardan sansürce çıkarılmış kısımlar bulunmaktadır.

Fevzi Lütfi'nin İstanbul'un On Beş Günü sütunlarında "Kitaplar" genel başlığı altında yayımlanan ve Abdülhak Hâmid'in *Ruhlar* kitabından bahseden bir yazısından on satır çıkarılmıştır.³⁸ ** imzalı "Edebiyat ve Kitabet" başlıklı

31 *Gün Doğuşu*, nr. 2, 10 Nisan 1335 (1919), s. 27-30.

32 *Büyük Mecmua*, nr. 7, 8 Mayıs 1335 (1919), s. 112.

33 *Büyük Mecmua*, nr. 2, 13 Mart 1919, s. 32.

34 *Büyük Mecmua*, nr. 6, 24 Nisan 1335 (1919), s. 89.

35 *Büyük Mecmua*, nr. 7, 8 Mayıs 1335 (1919), s. 98-100.

36 *Dergah*, nr. 26, 5 Mayıs 1338 (1922), s. 32.

37 *Dergah*, nr. 33, 20 Ağustos 1338 (1922), s. 144.

38 *Dergah*, nr. 26, 5 Mayıs 1338 (1922), s. 27.

yazının “Onlar indinde kâtip ile şair birdir.” ifadesinden sonraki altı satır atılmıştır. Yazı daha sonra “İşte bu edebiyat bu sahalarda senelerce dolaştı durdu.” cümlesiyle devam etmektedir.³⁹

Şair dergisinde Selahattin Enis'in "Şaheser"⁴⁰ Reşat Nuri'nin "Karakolda"⁴¹ ve "Şiire Tövbe Eden Adam"⁴² hikayeleri, *Şair Nedim* dergisinde Faruk Nafiz'in "Eski Bir Kin"⁴³ şiiri ile Basri Lostar'ın "Kâbus"⁴⁴ başlıklı yazısından çıkarılan bölümler ortak özellikler taşımaktadır. II. Meşrutiyet ve mütareke döneminde natüralist anlayışın aşırı bir temsilcisi olan Selahattin Enis, hikayelerinde, bağlı olduğu bu ekolün diğer bazı yazarları gibi süflî, müstehcen tablolar çizmekten geri durmamıştır. "Şaheser" hikayesinde de bu cinsten tasvirlerin yer aldığı bölümlerden bazı cümleler sansür tarafından çıkarılmıştır.⁴⁵ Faruk Nafiz'in "Eski Bir Kin" şiirindeki ve Basri Lostar'ın "Kabus" başlıklı yazısındaki boşlukların benzer ifadeler içerdiği anlaşılmaktadır. Reşat Nuri'nin söz konusu hikayelerinde de, bazı ifadeler, sansür memurları tarafından, hikayenin bütünlüğü içinde müstehcen anlam göndermelerine sahip kabul edilmiş ve müdahaleye uğramıştır.⁴⁶

39 *Dergah*, nr. 17, 20 Kânunuevvel 1337 (20 Aralık 1921), s. 76.

40 *Şair*, nr. 9, 6 Şubat 1919, s. 138-142.

41 *Şair*, nr. 4, 2 Kanunusâni 1919, s. 55-58.

42 *Şair*, nr. 7, 23 Kanunusâni 1919, s. 106-110.

43 *Şair Nedim*, nr. 8, 6 Mart 1919, s. 117.

44 *Şair Nedim*, nr. 15, 8 Mayıs 1335, s. 237.

45 "Şaheser" hikayesinde sansürün çıkardığı cümleler, daha sonra yazarın *Bataklık Çiçeği* (İstanbul 1341/1925) adıyla yayımlanan hikaye kitabında tamamlanmıştır. Dergide bırakılan boşluklar kitapta, sırasıyla şöyle tamamlanmıştır: "... göğüsleri altında bel çalkalayarak, bacaklarının irâdiyle ...", "... öptüm ...", "... yek diğerine girift olmuş ..." (bkz.: Salâhaddin Enis, *Bataklık Çiçeği*, s. 70, 74, 78).

46 Yazar, bu hikayelerini daha sonra *Leyla ile Mecnun* (İstanbul 1928) adlı kitabına alırken sansürün çıkardığı bölümleri tamamlamıştır. Kitaba göre hikayelerden sansürün attığı satırlar şunlardır:

"Nihayet öyle bir an geldi ki, elini uzattı. Daldan armut koparır gibi hanımın ellerini yakaladı.

O, hemen hiç mukavemet etmeden kendini bıraktı. Sade âdet yerini bulsun diye 'Ayaklarınızı öpeyim', 'Ne yapıyorsunuz' gibi kelimelerle biraz nazlandı." ("Karakolda", s. 143)

"Bu aşk sahnelerinin en meraklı bir yerinde birdenbire kapı açıldı. Polisin 'Vay Allah'ın belaları.. Karakolda böyle halt etmek ha.. Şimdi görürsünüz' diye bağırdığı işitildi." ("Karakolda", s. 143-144)

Nizamettin Efendi: 'Ne yapayım polis efendi. Mesul sensin. Bizi elinle bir odaya kapadın' dedi." ("Karakolda", s. 144)

"... 'Malum ya böyle şeylerin şüyu vukuundan beterdir' dedi." ("Karakolda", s. 145)

"... dedi, ne istedin de mübarek gecede bizi günaha soktun'

Polis cevap vermedi. Sade onlar karanlıkta kaybolurken yere tükürdü: 'Tüh Allah belasını versin.. Desene mübarek gecede hasbetenlillah' diye mırıldandı." ("Karakolda", s. 145)

Belirtiler ve çıkarıldığı belirlenmiş bölümler ortaya konulduktan sonra topluca bakılırsa, sansür müdahalelerinin “Haftanın Tarihi”, “İstanbul’un On Beş Günü” gibi başlıklar altında haftanın veya on beş günün gündeminin masaya yatırıldığı sayfalara, baş yazılara veya benzerlerine yöneldiği görülmektedir. Bu yazılarda da genel olarak ya siyasî özellik taşıyan bir konu ya da toplumsal bir uygulamaya yönelik, hükümet veya işgal kuvvetlerinin bakış açılarıyla örtüşmeyen, az çok eleştiri içeren muhalif bir hava kendini hissettirmektedir. Bu bağlamda Anadolu hareketiyle ilgili olan veya millî varlığı öne çıkaran yazılar ilk sırada gelmektedir. O yazılarda da işgal güçlerini suçlayıcı, toplumsal bir hareketi ifade edici satırlar öncelikle müdahale gören kısımlar olmaktadır. Bunun yanında toplum kesimlerini oluşturan cemaatler veya fikir, edebiyat grupları arasındaki gerginlikleri dile getirici ifadeler; kadınlarla ve özellikle de kadın giyimiyle ilgili bazı yazılar sansüre uğramıştır. Selahattin Enis ve Reşat Nuri gibi yazarların hikayelerinde ise müstehcen kabul edilmiş satırlar sansürce çıkarılmıştır.

Bir kayıttan, bu dönemde sansürün sadece yazılara müdahaleyle kalmadığı, bir derginin yayımına bir süre ara verdiği de anlaşılmaktadır.⁴⁷

Kaynaklar

- ARTAN, Gündüz; *Takma Ad-Soyadı-Rumuz Dizinleri*, Mersin 1994.
- [ATABEYOĞLU], Salâhaddin Enis, *Bataklık Çiçeği* (Haz.: M. Kayahan Özgül), İstanbul 2000.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri; “Ziya Gökalp’in Diyarbakır’daki Faaliyeti”, *Tasvir-i Efkar*, 14 Haziran 1941.
- [GÜNTEKİN], Reşat Nuri; *Leyla ile Mecnun*, İstanbul 1928.
- İÇEL, Kayhan; *Kitle Haberleşme Hukuku*, İstanbul 1990 (2.b.).
- İSKİT, Server; *Türkiye’de Matbuât İdareleri ve Politikaları*, (Ankara) 1943.
- OZANSOY, Halit Fahri; *Edebiyatçılar Geçiyor*, İstanbul 1967 (2.b.).
- ÖZÖN, Nejat; “Mustafa Nihat Özön’le Konuşma”, *Ulusal Kültür*, nr. 4, Nisan 1974.
- SERTEL, Sabiha; *Roman Gibi*; İstanbul 1969.
- [SOLOK], Cevdet Kudret; “Birkaç Örnek ile Mütareke Dönemi Sansürü”, *Tarih ve Toplum*, C. IX, nr. 53, Mayıs 1988.
- Ziya Gökalp, *Makaleler VII* (Haz.: M. Abdülhaluk Çay), Ankara 1982.

“Etrafımızda daire genişledikçe genişledi. Nihayet yıkık bir kulübe civarında gözden nihân oldular, bir dakika, üç dakika, beş dakika geçti. Hainler hâlâ görünmüyorlardı. Nihayet dayanamadım.” (“Şiire Tövbe Eden Adam”, s. 181)

“Bir iki beyaz mecdiye çıkarıp attım: ‘Bu da dış kirası olsun!’ dedim.” (Şiire Tövbe Eden Adam”, s. 181)

⁴⁷ İzmir’in işgalinden sonra bir süre kapalı kalan Büyük Mecmua’nın, 18 Eylül 1919’da çıkan 11. sayısının ön iç kapağında yayımlanan “Mecmuamızın Yeni Şekli ve Erkânı” başlıklı yazısında bu geçici kapatmanın sansür tarafından gerçekleştirildiğini belirten satırlar yer almaktadır: “Büyük Mecmua iki ay kadar evvel sansür tarafından muvakkaten tatil edilmiştir.”